

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 49

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2023

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

(Finansavimo sutarties numeris S-LIP-22-44)

Redaktorių kolegija / Editorial board:

Atsakingoji redaktorė / Editor-in-chief dr. Agnė Čivilytė
(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Valdis Bērziņš (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Habil. dr. Anna Bitner-Wróblewska (Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija / State Archaeological Museum in Warsaw, Poland)

Dr. Christoph Jahn (Baltijos ir Skandinavijos archeologijos centras, Šlėzvigas, Vokietija / Center for Baltic and Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Akad. prof. dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos mokslų akademija, Vilnius / Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius)

Habil. dr. Bartosz Kontny (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Prof. dr. Valter Lang (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Habil. dr. Tomasz Nowakiewicz (Varšuvos universitetas, Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Poland)

Habil. dr. Grzegorz Osipowicz (Mikalojaus Koperniko universitetas, Torunė, Lenkija / Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland)

Dr. Gytis Piličiauskas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Eve Rannamäe (Tartu universitetas, Estija / University of Tartu, Estonia)

Dr. Andra Simniškytė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Roberts Spirģis (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian History, Riga)

Dr. Eugenijus Svetikas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Elena Pranckėnaitė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Andris Šnė (Latvijos universitetas, Ryga / University of Latvia, Riga)

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, Lietuva / Klaipėda University, Lithuania)

Prof. dr. Šarūnas Milišauskas (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Timothy Chevral (Niujorko valstijos Bafalo universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Johan Ling (Goteborgo universitetas, Švedija / University of Gothenburg, Sweden)

Sekretorė / Secretary Sigita Mikšaitė

Redakcijos adresas / Editorial Board address:
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
Tel. (+370) 5 2614436, fax (+370) 5 2611433
e-mail: lietuvosarheologija@gmail.com;
civilytea@gmail.com

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

TURINYS / CONTENT

Agnė Čivilytė	PRATARMĖ 7 FOREWORD 11
Šarūnas Milišauskas	RIMUTĖ JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖ (1920–2023) REMEMBERED... 15
Bianka Nessel	THE USE AND TREATMENT OF FRESHWATER MUSSELS IN THE NORTHEASTERN EUROPEAN LOWLANDS AND THE EASTERN BALTICS 25 GĖLAVANDENIŲ MIDIJŲ NAUDOJIMAS IR APDOROJIMAS ŠIAURĖS RYTŲ EUROPOS ŽEMUMOSE IR RYTŲ BALTIJOS REGIONE 38
Ondřej Chvojka, Jan John	CONTACT BETWEEN THE EASTERN BALTICS AND BOHEMIA IN THE BRONZE AGE? NORTYCKEN TYPE BATTLE-AXE FROM THE HOARD IN OLEŠNÁ, SOUTH BOHEMIA 41 RYTŲ BALTIJOS REGIONO IR PIETŲ BOHEMIJOS RYŠIAI BRONZOS AMŽIUJE? NORTIKĖNŲ KOVOS KIRVIS OLEŠNOS LOBYJE (PIETŲ BOHEMIJA) 56
Jens Schneeweiß, Timo Ibsen, Vanda Haferberga (Visocka), Piotr Kittel, Jerzy Sikora, Artur Ginter, Łukasz Musiaka, Edyta Kalińska, Jacek Szmańda, Leonid Vyazov, Agnese Čakare, Hans Whitefield	THE INHILLDAUGAR PROJECT: RESEARCH QUESTIONS AND APPROACHES TO INVESTIGATING FORTIFICATIONS ON COMMUNICATION ROUTES 59 INHILDAUGAR PROJEKTAS: KLAUSIMAI IR METODAI, TYRINĖJANT ĮTVIRTINIMUS PRIE KOMUNIKACIJOS KELIŲ 83
Oksana Valionienė	14TH–15TH CENTURY POTTER’S WORKSHOP IN VILNIUS, SUBAČIAUS STREET 11: STATISTICAL ANALYSIS OF THE SHAPES OF HOUSEHOLD POTTERY 87 XIV–XV A. PUODŽIAUS DIRBTUVĖ VILNIUJE, SUBAČIAUS G. 11: BUITINĖS KERAMIKOS FORMOS 113

Irma Kaplūnaitė, Rytis Jonaitis, Daiva Luchtanienė	AŠMENOS, MĖSINIŲ, DYSNOS GATVIŲ RIBOJAMAS KVARTALAS VILNIUJE: ANKSTYVOJI ISTORIJA 117 THE EARLY HISTORY OF THE QUARTER SURROUNDED BY AŠMENOS, MĖSINIŲ, AND DYSNOS STREETS IN VILNIUS 141
Laura Kisieliūtė	MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS TRAKTATO „PAGONIŲ DIEVAI“ (<i>DII GENTIUM</i>) I–IV SKYRIAI. LITERATŪROS IR ARCHEOLOGIJOS SĄSAJOS 145 I–IV CHAPTERS OF SARBIEVIUS' TREATISE "PAGAN GODS" (<i>DII GENTIUM</i>). TIES BETWEEN LITERATURE AND ARCHAEOLOGY 158
	<i>KITAIP APIE ARCHEOLOGIĄ / ALTERNATIVE PERCEPTIONS OF ARCHAEOLOGY</i>
Kathleen Wilson	HISTORY WILL SAY THEY WERE FRIENDS: REFLECTIONS ON aDNA AND GENDER IN ARCHAEOLOGICAL CONTEXTS 161
Giedrė Jankevičiūtė	ARCHEOLOGIJA PER DAILĖS IR DAILĖS ISTORIJOS PRIZMĘ (SUBJEKTYVIAI) 167
	AUTORIŲ DĖMESIUI 170
	GUIDELINES FOR AUTHORS 173

PRATARMĖ

Mieli skaitytojai, šio, Lietuvos archeologijos 49, tomo pristatymą pradėsiu nuo mane jau ilgokai neapleidžiančio pojūčio, jog archeologija yra neatsiejama meno dalis. Tai dar kartą aiškiai supratau, sėdėdama prie kompiuterio ir ekrane sukiodama bronzinio kirvio 3D projekcijas. Dabartinės technologijos teikia neribotas galimybes virtualiai „skrosti“ archeologinius objektus, pavyzdžiui, bronzinis kirvis tampa permatomas, skaidrus ar išraižytas daugybės susipinančių linijų. Jį prieš tūkstantmečius pagaminęs žmogus net negalėjo įsivaizduoti, kokį estetinį poveikį šis kirvis turės šiandienos stebėtojui. Archeologijos jėga – kad ji įkvepia menininkus kurti: pasidomėję surasime ne vieną meninį projektą, kryptingai derinantį iškastų objektų formas su naujais pavidalais. Senojo daikto transformacija į modifikuotą meno kūrinį rodo mokslo ir vaizduotės simbiozę, be kurios neįmanomas humanistikos egzistavimas.

Būtent apie tai ir yra dailės kritikės, parodų kuratorės, Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatės Giedrės Jankevičiūtės tekstas skyriuje „Kitaip apie archeologiją“. Ji kalba apie subjektyvų dailės tyrinėtojų ir menininkų santykį su archeologijos mokslu. Autorė klausia, o kaip archeologija suvokiama ar įsivaizduojama čia ir dabar mūsų pačių, stebinčių, sekančių, vertinančių archeologijos disciplinos raidą ir jos veiklos bei tyrimų rezultatų recepciją. G. Jankevičiūtė siūlo archeologinius objektus atpažinti kaip savo aplinkos daiktus, taip sutirpdant atstumą tarp mūsų ir jų. Jos tekste slypi emocinis – pojutiminis archeologijos suvokimas, atskleidžiantis savitą ir svarbią archeologijos misiją šiuolaikinėje visuomenėje.

Šiais metais netekome Lietuvos akmens amžiaus tyrinėjimų patriarchės Rimutės Rimantienės. Teliaka

šviesus atminimas mokslininkės, profesoriaus Jono Puzino auklėtinės, išgarsinusios Lietuvą Europoje ir pasaulyje. Kaip savo tekste apie R. Rimantieneį rašo Šarūnas Milišauskas: „Jos palikimą apibūdina begalinė meilė archeologijai ir filosofinis požiūris, skatinantis mus iš naujo apmąstyti archeologijos reikšmę šiais neramiais laikais“.

Mokslinių straipsnių grupėje daug dėmesio skirta bronzos amžiaus tyrimams. Net du straipsniai nagrinėja skirtingus šio laikotarpio aspektus ir siūlo perspektyvas ateities tyrimams.

Biankos Nessel straipsnyje keliamas gėlavandenių moliuskų (midijų) kriauklių interpretacijos klausimas. Nors tyrėjai mano, jog midijos papildė baltyminę bronzos amžiaus bendruomenių mitybą, autorė neatmeta ir kitų jų panaudojimo galimybių. Įdomu, kad tiek Lietuvos, tiek Vokietijos ir Lenkijos gyvenvietėse daugiausiai randama tik tam tikros rūšies moliuskų kriauklių, o tai rodo sąmoningą jų pasirinkimą. Skaitydami šį straipsnį, sužinosime, ar midijos buvo kasdienės mitybos, ar vienkartinį puotų dalis. Autorė taip pat aprašo kriauklių radimo aplinkybes *in situ*, jų apdorojimo ypatybes ir galimus vartojimo variantus, pabrėždama, jog šie archeologiniai radiniai atveria plačias perspektyvas naujiems mitybos, gamtos ir klimato tyrimams.

Apie unikalų bronzos amžiaus radinį – Nortikėnų tipo kovos kirvį, rastą vėlyvojo bronzos amžiaus lobyje Olešná vietovėje, Pietų Bohemijoje, rašo Ondřejus Chvojka ir Janas Johnas. Tai iki šiol piečiausiai nutolęs žinomas šio tipo radinys, kurio paplitimo arealas – Šiaurės Vokietija, Lenkija ir rytinis Baltijos regionas. Įdomu, kad šis kirvis nesulaužytas, nors daugiau kaip 13 kg svorio lobyje absoliuti dauguma dirbinių, išskyrus du bronzinius indus, yra fragmentuoti. Straipsnio autoriai šio kirvio

atsiradimą lobyje sieja su bronzos amžiaus komunikacijos tinklais, kurių stimulus galėjo būti Baltijos gintaras, tačiau palieka vietos tolesnei diskusijai, ar tokius radinius galima interpretuoti kaip importus iš tolimų kraštų, ar jiems reikėtų ieškoti kito paaiškinimo. Bet koku atveju Nortikėnų kirvis Olešná lobyje skatina pamąstyti ne tik apie jo paskirtį, bet ir apie rytinio Baltijos regiono bendruomenių aktyvumo potencialą tolimuosiuose ryšiuose.

Piliakalnių tyrimo problemai skirtas Jenso Schneeweisso ir tyrėjų grupės straipsnis, pristantis INHILDAUGAR projekto idėją ir pirminius rezultatus. Autoriai supažindina skaitytojus su piliakalniais, išsidėsčiusiais palei Dauguvą, kurių iki šiol yra ištirta tik nedidelė dalis. Devyni piliakalniai jau patenka į neseniai tirtųjų sąrašą – nustatyta jų chronologija, atlikti geologiniai ir geomorfologiniai tyrimai. INHILDAUGAR projektas svarbus tuo, jog taikomi neinvaziniai ir minimaliai invaziniai metodai bei integruojama archyvinė ir lingvistinė medžiaga. Šis projektas prasmingai papildys piliakalnių rytiniame Baltijos regione, siekiant geriau suprasti Dauguvos slėnio ir aplinkinių teritorijų apgyvenimo modelius priešistorėje. Projekto duomenys kaupiami, vis daugiau dėmesio skiriant sisteminei duomenų analizei ir pateikimui atvirai prieinamame piliakalnių atlase.

Kiti du straipsniai skirti Vilniaus tyrimams.

Oksana Valionienė visiškai kitaip analizuoja ir interpretuoja XIV–XV a. puodžiaus dirbtuvėje Subačiaus gatvėje rastus indus, taikydama didelių duomenų analitikos metodus. Autorės siūlomi IT metodai Vilniaus archeologinės buitinės keramikos tyrimuose atskleidė jų potencialą kuo tikslesniam formų atkūrimui, paskirties nustatymui, technologijai ir datavimui. O. Valionienė keramikoje geba įžvelgti net individų, gaminusių puodus, grupes. Pasak jos, nors Subačiaus gatvės dirbtuvėje triūsė panašią patirtį turintys puodžiai, jų indai nebuvo visiškai identiški. Autorės sukurtas mokslinis aparatas atveria jo pritaikymo galimybes buitinės

keramikos tyrimams su perspektyva kurti atskirą morfologinių tyrimų laboratoriją.

Irmos Kaplūnaitės, Ryčio Jonaičio ir Daivos Luchtanienės straipsnis skirtas Vilniaus pažinimui. Autoriai nagrinėja vadinamojo Vokiečių miesto teritoriją – katalikiškąją dalį, pradėjusią formuotis laikotarpyje prieš 1387 m. krikštą. Straipsnyje keliamas klausimas, koks buvo ankstyviausias žmonių kūrimosi šioje dalyje pobūdis, kokia veikla užsiėmė čia gyvenę žmonės, ir ką nutyli rašytiniai šaltiniai ypač XIV a. pabaigoje – XV a. pirmoje pusėje.

Pirmą kartą šio leidinio istorijoje publikuojamas rašytinis šaltinis – Lauros Kisieliūtės iš lotynų kalbos išverstas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (g. 1595 m.), didžiąją savo gyvenimo dalį praleidusio Vilniuje, traktato „Pagonių dievai“ / *Dii gentium* I–IV skyriai. Šiam traktatui medžiaga M. K. Sarbievijus rinko studijuodamas Romoje (1623–1625). Veikale jis sukatalogavo kelis šimtus įvairių alegorinių atvaizdų atmainų, pasitelkdamas antikinių dievybių figūras. Taip pat nurodė įvairias jų panaudojimo galimybes tekstuose, tarp jų ir teologinės tematikos. Traktatas yra gana daugiasluoksnius kūrinys, reflektuojantis ne tik intelektualinį ir kultūrinį XVII a. klimatą, bet ir leidęs autoriui parodyti žinias, surinktas iš kitų mitologijos enciklopedistų, mitografų ir savo paties užrašų.

Šiam leidiniui pasirinkti I–IV „Pagonių dievų“ skyriai aprašo dievų skirstymą ir pateikia įvairialypį erdvių, gamtos vietų ir pastatų, skirtų ritualams ir maldai, aprašymą. Nepaprastai įdomus skaitinys atskleidžia pagoniško tikėjimo papročius krikščioniškojo XVII a. požiūriu ir neabejotinai praplės archeologų akiratį ne tik pikantiškais detalėmis, tokiomis, kaip kiaulės aukojimas, bet ir šventųjų giraičių ar akmenų garbinimo aprašymais. Iš tiesų, ar kada teko susimąstyti, jog šventykla, šventovė ir šventvietė – ne viena ir tas pat? Pasak L. Kisieliūtės, „Sarbievijus antikinę literatūrą, artefaktus ir mitus labiau vertina kaip pagonišką nuovoką, kurios ištakos veda link krikščioniškojo tikėjimo tradicijų,

krikščionių Dievo. Toks įvairialypis veikalas galėtų būti tiriamas ne tik kaip ATR ir LDK lotyniškosios raštijos istorinis paminklas, bet ir kaip neprarandantis aktualumo, žinių apie antikinės Romos mitologiją šaltinis“.

Džiugu, jog šiame numeryje spausdiname diskusinį tekstą. Jo autorė Kathleen Wilson samprotauja apie pastarajame dešimtmetyje archeologijos moksle įsisiūbavusią DNR tyrimų bangą. Ji aptaria DNR naudojimą biologinei lyčiai nustatyti ir siūlo susimąstyti apie nebinarinės lyties tapatybę ir neheteronormatyvų seksualumą praeities bendruomenėse. Jos įsitikinimu, žmonės negali būti griežtai skirstomi į barbes ir kenus: aptarusi tris pavyzdžius, įrodo, kad vien tik pagal DNR negalima nustatyti lyties antropologinėje medžiagoje. Praeities visuomenių aiškinimas remiantis vakarietiška, heteronormatyvia ir binarine perspektyva, būdinga XX a. pradžios archeologijai, nebėra priimtinas, todėl turime būti

itin atsargūs ir nesiimti praeities lyčių tyrimų pasitelkdami prezentizmą.

Leidinys baigiamas pratarinės pradžioje minėtu G. Jankevičiūtės tekstu apie archeologiją ir meną – rašiniu, gražinančiu šį mokslą į humanitarinę erdvę. Iš tiesų įmanoma ir net būtina sumažinti atstumą tarp archeologų iškasto daikto ir stebėtojo (dailės istoriko), suprantamai ir atpažįstamai atveriant daikto reikšmę (biografiją).

Šia filosofine mintimi baigdama pratarinę, noriu padėkoti autoriams už įkvepiančią minčių įvairovę. Neįsivaizduoju šio leidinio be Mindaugo Maskoliūno ir Sigutės Mikšaitės – ačiū už Jūsų darbą ir palaikymą.

Leidinio skaitytojams linkiu naujų idėjų, mokslinės bei kūrybinės sėkmės ir taikos.

*Agnė ČIVILYTĖ,
atsakingoji redaktorė*